

PRAVNI POLOŽAJ ROMA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI OD 1868. DO 1918.

Doc. dr. sc. Ivan Kosnica*

UDK: 34(497.5=214.58)''1868/1918''

Ur.: 1. ožujka 2017.

Pr.: 24. ožujka 2017.

Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Cilj rada je analizirati pravni položaj Roma u Hrvatskoj i Slavoniji u nagodbenom razdoblju. Osnovna je teza da je hrvatsko-slavonska pripadnost bila bitna odrednica javnopravnog statusa Roma u Hrvatskoj i Slavoniji, dok se to ne može reći za ugarsko-hrvatsko državljanstvo. U tom smislu u radu se izlaže politika razlikovanja domaćih hrvatsko-slavonskih Roma od stranih Roma u koje su uvrštavani i Romi iz Ugarske. U radu se također analiziraju posebni propisi, ponajviše naredbe Zemaljske vlade, kojima su vlasti provodile politiku prema domaćim Romima. U ovom dijelu rada autor ističe da su hrvatsko-slavonske vlasti provodile uključujuću politiku prema hrvatsko-slavonskim Romima koji su se ponašali sukladno propisima, dok su primjenjivale represivne mjere prema hrvatsko-slavonskim Romima skitnicama. U zadnjem dijelu rada se analiziraju praktični problemi i rješenja prilikom utvrđivanja strane pripadnosti Roma te odnos vlasti prema stranim Romima kroz politiku njihova protjerivanja. Rad se temelji na odgovarajućoj literaturi, zakonima i naredbama te na arhivskom gradivu dostupnom u Hrvatskom državnom arhivu, fondu Unutrašnjeg odjela Zemaljske vlade.

Ključne riječi: *pravni položaj, Romi, državljanstvo, hrvatsko-slavonska pripadnost, Hrvatska i Slavonija.*

1. UVOD

Razdoblje od sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine, tzv. nagodbeno razdoblje predstavlja formativno razdoblje izgradnje modernih institucija i građanskog društva u Hrvatskoj i Slavoniji. U navedenom razdoblju je nizom reformi hrvatsko društvo

* Dr. sc. Ivan Kosnica, docent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu;
ikosnica@gmail.com

preobraženo iz feudalnog u moderno, građansko društvo. Najznačajnije reforme provedene su u periodu vladavine bana Ivana Mažuranića od 1873. do 1880. Reforme su se temeljile na liberalnim vrijednostima, a provođene su velikim dijelom preuzimanjem i prilagodbom austrijskih propisa.¹ U promatranom razdoblju regulirani su instituti javnopravne pripadnosti, državljanstvo i zavičajnost te su regulirana građanska, politička te neka socijalna prava.

Cilj je ovog rada rasvijetliti pravni položaj Roma u nagodbenom razdoblju. Drugim riječima, ukazati na pravne specifičnosti, specifična pravna riješenja i praktične probleme pravnog položaja Roma. Polazišnu osnovu za analizu predstavlja niz specijalnih naredbi koje su se odnosile na Rome, a koje je donosila Zemaljska vlada za Hrvatsku i Slavoniju od sedamdesetih godina 19. stoljeća nadalje. Takva specijalna regulativa koja je sadržavala posebne odredbe koje su se odnosile na Rome, ukazuje i na određeni, poseban javnopravni status Roma te daje dobru osnovu za širu analizu njihova pravnog položaja u Hrvatskoj i Slavoniji. Osim analize naredbi, cilj je rada temeljem arhivskoga gradiva dostupnog u Hrvatskom državnom arhivu, fondu Unutarnjeg odjela Zemaljske vlade, sagledati i realitet pravnog položaja Roma.

Rad započinje poglavljem o državljanstvu, hrvatsko-slavonskoj pripadnosti i pravima građana u Hrvatskoj i Slavoniji od 1868. do 1918. godine. U ovom dijelu rada se u kratkim crtama daju osnovne napomene o konceptima ugarsko-hrvatskog državljanstva i hrvatsko-slavonske pripadnosti te njihovoj važnosti za uživanje građanskih, političkih i socijalnih prava u Hrvatskoj i Slavoniji. Nakon toga slijedi središnji dio rada u kojem se analizira pravni položaj Roma u Hrvatskoj i Slavoniji. Razmatranje pravnog položaja Roma započinje analizom problema njihove javnopravne pripadnosti. Ovdje analiziramo razvoj i uspostavu jasnih kriterija razlikovanja domaćih i stranih Roma. Nadalje, analizira se i problematika uspostave evidencija domaćih Roma te se analiziraju praktični problemi utvrđivanja njihove hrvatsko-slavonske pripadnosti. Dalje se u radu analiziraju specijalni propisi kojima su regulirana neka prava hrvatsko-slavonskih Roma. U zadnjem dijelu rada analizira se politika protjerivanja stranih Roma.

2. NAPOMENE O DRŽAVLJANSTVU, HRVATSKO-SLAVONSKOJ PRIPADNOSTI I PRAVIMA GRAĐANA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI OD 1868. DO 1918.

Ustavnopravni položaj Hrvatske i Slavonije od 1868. do 1918. godine definiran je Austro-ugarskom i Hrvatsko-ugarskom nagodbom.² Temeljem navedenih

1 Čepulo, D., Building of the modern legal system in Croatia 1848-1918 in the centre-periphery perspective, u: Giaro, T. (ur.), *Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Vittorio Klostermann, 2006., str. 70-80.

2 O Austro-ugarskoj i Hrvatsko-ugarskoj nagodbi vidi više u: Gross, M. i. Szabo, A., *Prema hrvatskome građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Globus, Zagreb, 1992., str. 213-238.

akata Hrvatska i Slavonija bila je zemlja u sklopu ugarskog dijela Monarhije s autonomijom u unutarnjoj upravi, obrazovanju, bogoštovlju i pravosuđu s autonomnom organizacijom vlasti.³ Model javnopravne pripadnosti osoba bio je složen s obzirom na autonoman položaj Hrvatske i Slavonije u sklopu zemalja ugarske krune te se sastojao od ugarsko-hrvatskog državljanstva i hrvatsko-slavonske pripadnosti kao ključnih odrednica javnopravnog statusa hrvatsko-slavonskog stanovništva.⁴

Državljanstvo je od 1868. do 1918. godine bilo zajedničko za sve zemlje ugarske krune. Ono je u Hrvatskoj i Slavoniji nazivano ugarsko-hrvatskim državljanstvom. Propisi o stjecanju i gubitku ugarsko-hrvatskog državljanstva nisu odmah doneseni te su stoga u prvim godinama nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe stjecanje i gubitak državljanstva regulirani propisima koji su i ranije bili na snazi.⁵ Materija stjecanja i gubitka državljanstva jedinstveno je regulirana za sve zemlje ugarske krune tek Zakonom o stjecanju i gubitku ugarskog državljanstva iz 1879. godine koji je donio zajednički ugarsko-hrvatski sabor.⁶ Zakon o stjecanju i gubitku državljanstva regulirao je pretpostavke za stjecanje i gubitak ugarsko-hrvatskog državljanstva, dok prava državljanina nisu uređena. Temeljno načelo stjecanja državljanstva bilo je načelo krvne veze (*ius sanguinis*), a hrvatsko-slavonskom banu dana je autonomija u pogledu redovnih naturalizacija.⁷ S obzirom na potrebu određenja tzv. početnog stanja u državljanstvu pravo praktično vrlo važna bila je odredba o presumiranju ugarsko-hrvatskog državljanstva svih rođenih odnosno nađenih na teritoriju zemalja ugarske krune, ako te osobe nisu strani državljani (§ 19.).

Pored ugarsko-hrvatskog državljanstva, javnopravni status stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji bio je određen i hrvatsko-slavonskom pripadnošću. Koncept hrvatsko-slavonske pripadnosti imao je osnovu u zakonima i praksama uspostavljenim u Hrvatskoj i Slavoniji u vremenu do sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe te u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi koja je sadržavala neke po tom pitanju ključne odredbe.⁸ Ipak, poseban zakon o hrvatsko-slavonskoj pripadnosti nikad

3 Čepulo, D., *Building...*, *cit.*, str. 64-67.

4 Kosnica, I., *Das Problem der Staatsbürgerschaft in Kroatien und Slawonien im Ausgleichszeitraum (1868–1918)*, u: Máthé, Gábor i Mezey, Barna (ur.). *Kroatisch-ungarische öffentlich-rechtliche Verhältnisse zur Zeit der Doppelmonarchie*, Eötvös University Press, Budapest, 2015., str. 208-217.

5 Kosnica, I., *Državljanstvo i Opći građanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1853. do 1879.*, Zagreb, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 63, 5-6/2013., str. 1156-1159.; Kosnica, I., *Gubitak državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji od Bachovog apsolutizma do raspada Monarhije*, *Pravni vjesnik*, vol. 13, 3-4/2013., str. 66-67.

6 Zakonski članak L.: 1879. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora o stečenju i gubitku ugarskoga državljanstva, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju* (U nastavku: *Sbornik...*), komad VII, 1880.

7 Kosnica, I., *Das Problem...*, *cit.*, str. 211.

8 Kosnica, I., *Hrvatsko-slavonska pripadnost u Hrvatskoj i Slavoniji u nagodbenom razdoblju*, *Hrvatska i komparativna javna uprava – Croatian and Comparative Public Administration*, vol. 14., 2/2014., str. 466-472.

nije donesen. U praksi je stoga kao ključan propis za utvrđivanje korpusa hrvatsko-slavonskih pripadnika korišten autonoman Zakon o uređenju zavičajnih odnosa iz 1880. godine.⁹ Prema tom rješenju kao hrvatsko-slavonski pripadnici smatrani su svi zavičajnici hrvatsko-slavonskih općina.¹⁰

Činjenica da je osoba bila ugarsko-hrvatski državljanin odnosno hrvatsko-slavonski pripadnik davala joj je osnovu za uživanje određenih prava. Bitna prava vezana za ugarsko-hrvatsko državljanstvo, odnosno zajedničku pripadnost zemljama ugarske krune, bila su građanska prava, poput slobode kretanja, slobode nastana, prava na obavljanje obrta itd.¹¹ Hrvatsko-slavonska pripadnost davala je osobama određena politička i socijalna prava u Hrvatskoj i Slavoniji, a svakako najznačajnije političko pravo bilo je biračko pravo na izborima za Hrvatsko-slavonski sabor.¹² Prava hrvatsko-slavonskih pripadnika proizlazila su iz autonomnog hrvatsko-slavonskog zakonodavstva koje je donosio Hrvatsko-slavonski sabor s kraljem te iz naredaba koje je donosila Zemaljska vlada. Usporedno s definiranjem građanskih, političkih pa i nekih socijalnih prava, u promatranom razdoblju provedeno je načelo jednakosti državljana brisanjem razlika s obzirom na vjersku pripadnost. Tako je sukladno širim trendovima u Monarhiji u Hrvatskoj i Slavoniji 1873. godine donesen zakon o ravnopravnosti Židova kojim se Židovima priznaje ravnopravno uživanje svih građanskih i političkih prava kao i ostalim hrvatsko-slavonskim pripadnicima.¹³ Od tada je i za Židove državljanstvo odnosno hrvatsko-slavonska pripadnost postala ključna za uživanje građanskih i političkih prava dok je vjerska pripadnost židovskoj zajednici prestala biti formalni razlog isključivanja.

S obzirom na navedeno možemo sumarno reći da je ugarsko-hrvatsko državljanstvo bilo središnja okosnica za uživanje građanskih prava u zemljama

9 Zakon o uređenju zavičajnih odnosa u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, *Sbornik...*, komad IX, 1880.

10 Kosnica, I., *Hrvatsko-slavonska pripadnost...*, *cit.*, str. 473.

11 Usporedbu zajedničke ugarsko-hrvatske državljanke pripadnosti i pripadnosti Švedskoj i Norveškoj te Njemačkom carstvu vidi u: Krišković, V., *Upravna nauka i ug.-hrv. upravno pravo*, po predavanjima prof. dr. Kriškovića, Zagreb, god. 1909.-1910., str. 93-97; Vidi također i: Polić, L., *Nacrt Hrv.-ugarskog državnog prava (skripta)*, Popravljen i dopunjen izdanje po dru Poliću, Zagreb, 1912., str. 116.

12 O hrvatsko-slavonskoj pripadnosti kao osnovi političkih i socijalnih prava vidi više u: Kosnica, I., *Hrvatsko-slavonska pripadnost...*, *cit.*, str. 480-485; O vezi političkih prava i hrvatsko-slavonske pripadnosti vidi i: Krišković, *op. cit.*, str. 82-86, 90-91; Čepulo, D., Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918 – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 49, 6/1999., str. 804; Čepulo, D., *Prava građana i moderne institucije: europska i hrvatska pravna tradicija*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2003., str. 78; Polić, *op. cit.*, str. 119.

13 Usp. Zakonski članak od 21. listopada 1873. godine Hrvatsko-slavonskog sabora kojim se ustanovljuje ravnopravnost Izraelićana sa sljedbenicima ostalih u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji zakonom priznatih vjerozakona, *Sbornik...*, komad XXI, 1873.; O Zakonskom članku od 21. listopada 1873. o ravnopravnosti Židova vidi i: Žigrović-Pretočki, I., *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije s obzirom na ustav*, Vlastita naklada, Bjelovar, 1911., str. 619; Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, godina 1872-1875, svezak I, Tiskara "Narodnih novinah", Zagreb, 1875., str. 401-402, 641; Gross, Szabo, *op. cit.*, str. 419.

ugarske krune, dok je za uživanje političkih prava te za uživanje nekih povlastica u pogledu socijalnih prava u Hrvatskoj i Slavoniji ključna bila hrvatsko-slavonska pripadnost osobe.

3. O JAVNOPRAVNOJ PRIPADNOSTI ROMA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI OD 1868. DO 1918.

Prethodno izložena shema ugarsko-hrvatskog državljanstva i hrvatsko-slavonske pripadnosti kao bitnih odrednica javnopravnog statusa osoba u Hrvatskoj i Slavoniji nije bila potpuno odgovarajuća u slučaju Roma. Naime, kod Roma hrvatsko-slavonske vlasti nisu primjenjivale takvu složenu diferencijaciju, nego su razlikovale samo domaće hrvatsko-slavonske i strane Rome u koje su ubrajale i Rome iz Ugarske.

Ovakvo razlikovanje Roma uvedeno je postupno tijekom 19. stoljeća. Naime, još u prvoj polovici 19. stoljeća izraz strani Rom mogao je označavati i ponekad je označavao Roma iz druge hrvatsko-slavonske županije. Vidimo to na primjeru naredbe Požeške županije iz 1813. godine koja definira kao strane, one Rome koji nisu iz Požeške županije.¹⁴ Ipak, takvo razlikovanje s vremenom je sve više gubilo na važnosti, a u praksu su uvođeni kriteriji pripadnosti Hrvatskoj i Slavoniji kao odlučni za razlikovanje domaćih i stranih Roma. U tom smislu jednu od prvih takvih naredaba, koja je razlikovala ove dvije grupe Roma na temelju pripadnosti Hrvatskoj i Slavoniji, donijela je Zemaljska vlada za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića 21. lipnja 1874. godine. Ta je naredba jasno definirala domaće i strane Rome na temelju pripadnosti Hrvatskoj i Slavoniji. Prema naredbi domaći Romi bili su oni koji su popisani kao domaći na popisu stanovništva ili drugim riječima, svi koji su imali zavičajnost u jednoj od općina u Hrvatskoj i Slavoniji.¹⁵ Strani Romi su bili oni koji nisu imali zavičajnost u nekoj od hrvatsko-slavonskih općina, uključujući i Rome koji su bili zavičajni u Ugarskoj. Zemaljska vlada je taj stav ponovila i u naredbi donesenoj 1878. godine.¹⁶ Ovakva politika Zemaljske vlade bila je u skladu sa širim nastojanjima razlikovanja hrvatsko-slavonskih pripadnika od ostalih stanovnika u koje su ubrajani i pripadnici Ugarske.

Politiku razlikovanja domaćih i stranih Roma Zemaljska vlada je nastavila i kasnije pa je tako u vrlo ospežnoj naredbi iz 1893. godine ponovljen stav o nužnosti

14 Vidi naredbu u: Vojak, D., *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Romsko nacionalno vijeće, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj "Kali Sara", Zagreb, 2013., str. 29.

15 *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove, donesena 21. lipnja 1874.*, broj 9625, u: Smrekar, M., *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga III, Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, Zagreb, 1902., str. 324.

16 *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove, donesena 31. siječnja 1878.*, broj 21615/1877, u: Smrekar, *op. cit.*, str. 325.

razlikovanja domaćih hrvatsko-slavonskih Roma i stranih Roma u koje su ubrajani i Romi iz Ugarske.¹⁷

Prethodne napomene pokazuju da je Zemaljska vlada uspostavila jasno razlikovanje domaćih i stranih Roma na temelju hrvatsko-slavonske pripadnosti. Ovdje treba napomenuti da je takvo razlikovanje bilo odraz sličnih politika koje su u Europi provodile države u to vrijeme, a koje su smjerale k jasnom razlikovanju domaćih i stranih Roma, te koje su se u osnovi svodile na evidentiranje domaćih Roma, sprječavanje skitnje domaćih Roma te na protjerivanje stranih Roma.¹⁸ Iz hrvatske perspektive gledano, provođenje relativno autonomne politike prema Romima koja je uključivala razlikovanje domaćih i stranih Roma na temelju pripadnosti Hrvatskoj i Slavoniji ukazivalo je na širi značaj hrvatsko-slavonske autonomije u sklopu zemalja ugarske krune.

4. UTVRĐIVANJE HRVATSKO-SLAVONSKE PRIPADNOSTI ROMA

Problematiku utvrđivanja hrvatsko-slavonske pripadnosti Roma treba sagledavati u sklopu širih nastojanja hrvatsko-slavonskih vlasti koja su bila usmjerena utvrđivanju korpusa hrvatsko-slavonskih pripadnika i ugarsko-hrvatskih državljana u Hrvatskoj i Slavoniji. Temeljno pravno pravilo koje je predstavljalo polazišnu osnovu bilo je sadržano u autonomnom zakonu o zavičajnim odnosima iz 1880. godine prema kojem je svaka općina trebala voditi evidenciju zavičajnika (§ 42). Zbog bliskosti zavičajnosti i državljanstva temeljenoj na pravilu da svaki državljanin mora biti zavičajnik jedne od općina i obratno te su evidencije u praksi služile i kao evidencije državljana.

Činjenica je, međutim, da u praksi u velikom broju općina takve evidencije nisu postojale.¹⁹ Zbog toga je Zemaljska vlada tijekom osamdesetih i devedesetih godina 19. stoljeća izdala naredbe s ciljem formiranja i točnog vođenja evidencija zavičajnika.²⁰ Ipak, i usprkos naredbama Zemaljske vlade činjenica je da i pred kraj razdoblja, 1913. godine veliki broj evidencija zavičajnika nije odražavao stvarno stanje.²¹

17 *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove, donesena 27. lipnja 1893., broj 12681, u: Smrekar, op. cit., str. 327.*

18 O tome vidi više u: Vojak, D., *U predvečerje rata...*, cit., str. 17, 19; Lucassen, L. i Willems, W., *The Weakness of Well-Ordered Societies: Gypsies in Western Europe, the Ottoman Empire, and India, 1400-1914, Review (Fernand Braudel Center)*, vol. 26, 3/2003., str. 303-304; Za razvoj u Saskoj tijekom 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća vidi: Simon, C., *Particularities of Persecution. The Policing of Gypsies in Saxony 1871-1914, Immigrants and Minorities*, vol. 32, 1/2014., str. 39-40.

19 Zavičajni odnošaji I, *Obćinar: tjednik za upravu i javnu sigurnost*, broj 3, svibanj, Zagreb, 1883., str. 137-138.

20 Smrekar, *op. cit.*, str. 63-64.

21 Vidi izvještaj grada Varaždina broj 2518/II-1913 od 7. svibnja 1913. *HR Hrvatski državni arhiv, fond 79-Unutarnji odjel Zemaljske vlade za kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju* (u nastavku: HR HDA 79-UOZV), kutija 4060, 4-1 29541/1915.

Prethodne napomene o neurednom vođenju evidencija zavičajnika još su više dolazile do izražaja kod Roma. Romi zbog selidbenog načina života često nisu bili evidentirani niti u jednoj od općina kao općinski pripadnici te su stoga mogli biti okarakterizirani i kao osobe bez općinske pripadnosti, a samim tim mogla je biti dvojbena i njihova hrvatsko-slavonska pripadnost. Činjenica pak da osoba nije imala jasno utvrđenu pripadnost rezultirala je brojnim problemima u praksi. Neki od problema bili su da takve osobe u vremenu do utvrđivanja pripadnosti nisu mogle pribaviti odgovarajuće dokumente poput domovnica, putovnica te su također posljedično mogle imati poteškoća u ostvarivanju niza prava, poput pomoći za uzdržavanje u slučaju siromaštva itd. Zbog toga, ali i zbog različitih politika provedenih prema domaćim hrvatsko-slavonskim te prema stranim Romima, utvrđivanje pripadnosti Roma bilo je vrlo važno za Zemaljsku vladu. Možemo reći da je popisivanje domaćih Roma predstavljalo nužnu polazišnu točku u provođenju svake politike prema Romima.

Pri utvrđivanju pripadnosti zemaljski organi koristili su opće propise o zavičajnosti. Iako su ponekad niža tijela imala dvojbe o relevantnim propisima u slučaju Roma, Zemaljska vlada je 1878. godine zauzela jasan stav koji je kroz čitavo razdoblje primjenjivan da zavičajnost Roma treba prosuđivati na temelju općih propisa.²² Isprva su također Romi upisivani u opće evidencije zavičajnika, no to je promijenjeno naredbom od 27. lipnja 1893. kojom je Zemaljska vlada propisala obveznu uspostavu posebnih evidencija domaćih Roma koju je trebala voditi svaka općina. Pritom su prije upisa u evidenciju lokalne vlasti trebale utvrditi zavičajnost tih osoba. Vlada je također obvezala općine da evidencije ažuriraju svake godine.²³

Brojni postupci vođeni o zavičajnosti Roma u tom razdoblju pokazuju to da općine u načelu nisu bile zainteresirane priznavati zavičajnost siromašnima, skitnicama, a tako i Romima. Glavni razlog za takvo postupanje općina možemo tražiti u činjenici da je općinska pripadnost (zavičajnost) ujedno ovlašćivala osobu na pomoć za uzdržavanje od općine. Drugim riječima, to je značilo da su općine bile supsidijarno obvezatne podupirati svoje zavičajnike u slučaju siromaštva, a takvo uzdržavanje je nužno teretilo općinski proračun. Suprotno tome, Zemaljska vlada i županije su djelovale uključujuće. Kao vrhovne vlasti one su u mnogim slučajevima priznale zavičajnost Romima čija se domaća pripadnost presumirala te su time potpomogli uspostavu evidencija domaćih Roma. Kao tipičan slučaj spomenut ćemo onaj iz 1879. godine u kojem je utvrđivana zavičajnost presumiranog domaćeg Roma Vasilija Šajna. U tom slučaju općina Uljanik odbila je Vasiliju Šajnu priznati zavičajnost. Ipak, i usprkos tome, nadređena Požeška županija priznala ga je zavičajnikom navedene općine. Nakon toga općina se žalila Zemaljskoj vladi, no Zemaljska vlada je potvrdila rješenje Požeške županije ustvrdivši da je Vasilije rođen na općinskom teritoriju te da je s obzirom na to da nema drugih podataka

22 HR HDA 79-UOZV, kutija 311, 4-1 1339/1878.

23 *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove, donesena 27. lipnja 1893., broj 12681.*

relevantnih za utvrđivanje zavičajnosti on zavičajan u navedenoj općini.²⁴ U prethodnom slučaju osoba je bila upisana u općinsku evidenciju te je nakon toga mogla dokazivati svoju zavičajnost potvrdom o zavičajnosti (domovnicom). Ta je osoba na taj način ujedno priznata i za hrvatsko-slavonskog pripadnika. Iako je u konkretnom slučaju spor o zavičajnosti riješen tako da je osobi priznata zavičajnost te je ona upisana u evidenciju, činjenica je da su i pred sam kraj razdoblja 1915. godine evidencije domaćih Roma postojale samo iznimno u nekim općinama.²⁵ Tako su mnogi Romi i dalje imali problema u pribavljanju dokumenata te u ostvarivanju prava, a mogla je biti dvojbeni i njihova hrvatsko-slavonska pripadnost.

5. PRAVA HRVATSKO-SLAVONSKIH ROMA

Pravni položaj domaćih hrvatsko-slavonskih Roma bio je uređen i općim propisima koji su se odnosili na sve hrvatsko-slavonske pripadnike i ugarsko-hrvatske državljane i nekim posebnim propisima (*leges speciales*) koji su se odnosili posebno na Rome, a koje je donosila Zemaljska vlada u formi naredbi. Ti posebni propisi o Romima doneseni u nagodbenom razdoblju dijelom se nastavljaju na tradiciju donošenja posebnih propisa o Romima koja vuče korijene iz ranijeg razdoblja počevši od 16. stoljeća. Tada je Hrvatsko-slavonski sabor, slijedeći sličan razvoj u drugim dijelovima srednje Europe, donio zakone kojima je Romima ograničio prava. Nadalje, posebne propise donosili su i prosvijećeni apsolutisti Marija Terezija i Josip II radi sprječavanja skitnje te prisiljavanja Roma na sjedilački način života.²⁶

U osnovi, odnos Zemaljske vlade prema domaćim hrvatsko-slavonskim Romima može biti okarakteriziran kao uključujući. U tom smislu, Zemaljska vlada je već naredbom donesenom 1874. godine dopustila hrvatsko-slavonskim Romima pohađanje sajмова uz pretpostavku da imaju putovnice te su u tim slučajevima oni trebali biti tretirani kao i ostali hrvatsko-slavonski pripadnici. Pri tome je u naredbi za označavanje hrvatsko-slavonskih pripadnika korišten naziv ostalo *tuzemno stanovništvo*.²⁷ Naredbom izdanom 1878. godine Zemaljska vlada je ponovila stav da se prema domaćim Romima treba odnositi kao i prema drugim hrvatsko-slavonskim pripadnicima (*tuzemcima*).²⁸

24 HR HDA 79-UOZV, kutija 1787, 4-5 24871/1897.

25 HR HDA 79-UOZV, kutija 4060, 4-1 29541/1915 (57913/1913), *Résumé*.

26 Vojak, D., *Iz povijesti Roma u 18. stoljeću: Nikola Škrlec Lomnički o Romima u spisima Status actualis, Projectum i Descriptio. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 31, 2013., str. 197-199.

27 *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove*, donesena 21. lipnja 1874., broj 9625.

28 *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove*, donesena 31. siječnja 1878., broj 21615/1877.

Egalitarna politika Zemaljske vlade prema Romima ipak je imala određena ograničenja. Ona su bila rezultat napora Zemaljske vlade da ograniči njihovu skitnju i da ih prisili na sjedilački način života. Tako je Zemaljska vlada naredbom od 5. srpnja 1873. godine propisala obveznu deportaciju Roma lutilica u zavičajnu općinu.²⁹ Zemaljska vlada je u provođenju te politike zahtijevala od podređenih jurisdikcija da svi Romi skitnice, pa tako i domaći hrvatsko-slavonski Romi, budu deportirani neovisno o činjenici imaju li putovnicu.³⁰ Kako bi obeshrabrila skitnju, Zemaljska vlada je naredbom donesenom 1879. godine zabranila podređenim jurisdikcijama da izdaju putovnice domaćim Romima ako postoji sumnja da će oni te putovnice koristiti za skitnju.³¹ Također, suprotno općem pravilu koje je dopuštalo domaćim Romima pohađati sajmove, neke lokalne vlasti, uz odobrenje Zemaljske vlade, zabranile su to pojedinim grupama Roma. Ovdje možemo spomenuti slučaj Bjelovarske podžupanije koja je 1879. godine zabranila domaćim i stranim Romima Kolomparima da pohađaju sajmove u njenom području.³² Podžupanija je takvu zabranu argumentirala brojnim krađama konja koje su se događale tijekom održavanja sajмова te je za to okrivila tu grupu Roma.³³ Iako su Romi Marko Jovanović i Stefan Gjurgjević prosjedovali protiv takve odluke podžupanije te su se žalili Zemaljskoj vladi, Vlada je potvrdila tu odluku.³⁴

Posebne naredbe koje su se odnosile na Rome, a donesene su tijekom sedamdesetih godina 19. stoljeća, nisu dokinule skitnju pojedinih grupa Roma. Zbog toga je Zemaljska vlada 23. srpnja 1888. godine na inicijativu Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva pokrenula javnu raspravu o romskom pitanju.³⁵ Kao rezultat debate Zemaljska vlada je 1893. godine izdala novu vrlo opsežnu naredbu u kojoj je ponovila prethodno donesena pravila o prisilnoj deportaciji svih domaćih Roma skitnica u zavičajnu općinu, neovisno o tome imaju li putovnicu. Naredba je također dopustila boravak domaćim Romima u drugoj hrvatsko-slavonskoj općini ako su

29 *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove*, donesena 5. srpnja 1873., broj 8936, u: Smrekar, *op. cit.*, str. 323-324.

30 *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove*, donesena 20. rujna 1873., broj. 12712, u: Smrekar, *op. cit.*, str. 324; *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove*, donesena 31. siječnja 1878., broj 21615/1877; HR HDA 79-UOZV, kutija 460, sv. 13-16 7523/1879.

31 Takav stav Zemaljska vlada je zauzela 17. siječnja 1879. godine povodom upita osječke podžupanije od 30. studenoga 1878. godine o izdavanju putovnica domaćim Romima koji te putovnice koriste za skitnju. HR HDA 79-UOZV, kutija 460, 13-16 4838/1878 (24459/878).

32 Romi *Kolompari* su se bavili popravljanjem kotlova, trgovinom konjima i prosjačenjem. Vojak, D., Inicijativa Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva za reguliranje "Čiganskoga pitanja" u Hrvatskoj i Slavoniji potkraj XIX. stoljeća, *Društvena istraživanja*, vol. 18, 6/2009., str. 1157.

33 Izvještaj bjelovarske podžupanije od 31. ožujka 1880. HR HDA 79-UOZV, kutija 290, 3-4 14945/1879 (7042/1880)

34 HR HDA 79-UOZV, kutija 460, 13-16 17151/1879 (19243/1879). U idućem godišnjem izvješću podžupanija je izvijestila o padu broja krađa konja te je to pripisala primjeni naredbe o zabrani pohađanja sajмова. HR HDA 79-UOZV, kutija 290, 3-4 14945/1879 (7365/1880).

35 Vojak, *Inicijativa..., cit.*, str. 1165-1166.

se bavili legalnim poslom, ako su imali važeću internu putovnicu i ako je njihovo vladanje bilo dobro.³⁶

Spomenute naredbe i prakse ukazuju na dvojakom politiku Zemaljske vlade prema domaćim Romima. Možemo reći da su zemaljske vlasti poduzimale napore kako bi ih izjednačile s ostalim hrvatsko-slavonskim pripadnicima, dopuštajući im nastan u novom mjestu kako bi se bavili legalnim poslom ako su imali valjanu internu putovnicu i ako su se dobro vladali. Usporedno s time, pojedinim naredbama Zemaljska vlada je naređivala obveznu deportaciju Roma skitnica u zavičajnu općinu pokušavajući time dokinuti skitnju Roma te ih primorati na sjedilački način života.

6. POLITIKA PROTJERIVANJA STRANIH ROMA

Usporedno s provođenjem politike razlikovanja Roma na temelju hrvatsko-slavonske pripadnosti, Zemaljska vlada je od sedamdesetih godina 19. stoljeća zabranila stranim Romima ulazak u Hrvatsku i Slavoniju.³⁷ Na tom temelju, podređene jurisdikcije provodile su protjerivanja stranih Roma uključujući i Rome iz Ugarske.³⁸ Ova politika naslanjala se na usporedan razvoj razlikovanja domaćih i stranih Roma i u drugim dijelovima Europe te po tome nije posebna.³⁹ Ono što međutim jest bitno je to da su hrvatsko-slavonske vlasti u praksi kao strane Rome klasificirale i Rome iz Ugarske te je time između Hrvatske i Slavonije i Ugarske u tom pitanju postojala jasna razlika između tuzemstva i inozemstva.

Činjenica da je Zemaljska vlada provodila politiku protjerivanja stranih Roma nije u potpunosti sprječavala strane Rome da ilegalno uđu u Hrvatsku i Slavoniju, da se u njoj zadržavaju i to ne samo u pograničnim područjima nego ponekad i duboko u unutrašnjosti zemlje.⁴⁰

Vlasti su se suočavale s brojnim problemima u postupcima protjerivanja stranih Roma. Najvidljiviji je bio problem utvrđivanja njihova stranog podrijetla. Ovdje u načelu problema nije bilo ako su Romi imali dokumente. Ako je postojala sumnja glede dokumenata vlasti su pokrenule postupak utvrđivanja zavičajnosti. Kao tipičan slučaj možemo spomenuti slučaj *Vase Stankovića i drugova*. Vaso Stanković i njegova grupa bili su Romi medvedari te su bili skitnice koje su se skitale teritorijem Hrvatske i Slavonije te Ugarske. Slučaj je nastao 1878. godine

36 *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove, donesena 27. lipnja 1893., broj 12681.*

37 *Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove, donesena 21. lipnja 1874., broj 9625; Naredba kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, odjela za unutarnje poslove, donesena 27. lipnja 1893., broj 12681.*

38 Vidi izvještaj Varaždinske podžupanije od 24. veljače 1878. HR HDA 79-UOZV, kutija 460, 13-16 4838/878.

39 Vidi Lucassen, *op. cit.*, str. 303-304.

40 Vidi slučaj ugarskih Roma skitnica koji su počinili krađe u Petrinji 1884. godine. HR HDA 79-UOZV, kutija 704, 13-1 25094/1882 (24255/1884).

i to onda kad su ih uhitile županijske vlasti u jednoj ugarskoj županiji. Temeljem indicija, ugarska županija kontaktirala je hrvatsko-slavonske podžupanije radi utvrđivanja pripadnosti tih osoba. Nakon istrage i na temelju putovnice đakovačka podžupanija je utvrdila pripadnost Vase Stankovića i drugova Bosni i Hercegovini.⁴¹

Do problema je također dolazilo ako Romi nisu imali dokumente odnosno kad su ih skrivali kako bi spriječili protjerivanje. Kada nije bilo dokumenata, vlasti su gledale na druga obilježja tih migranata koja su mogla ukazati na strano porijeklo. Najvažniji od njih bio je jezik. Ukoliko Romi nisu poznavali hrvatski to je moglo ukazivati na njihovo strano podrijetlo. Vidimo to na primjeru izvješća Varaždinske podžupanije Zemaljskoj vladi iz 1878. godine u kojem je podžupanija utvrdila da su Romi iz austrijskog dijela Monarhije, iz Štajerske, budući da govore štajerski.⁴² Drugi primjer je slučaj Roma iz Ugarske zadržanih u Brdovcu pokraj Zagreba. Uhićeni Romi tvrdili su da su domaći, no nisu mogli dokazati zavičajnost u Hrvatskoj i Slavoniji. Žandarmerija je u navedenom slučaju zaključila da su stranci budući da ne govore hrvatski.⁴³ Druga indikacija stranog podrijetla mogla je biti odjeća. Kao primjer možemo spomenuti slučaj protjerivanja grupe Roma iz Zagreba u kojem je zagrebačka kotarska vlast obrazložila protjerivanje u Štajersku budući da su Romi bili obučeni kao štajerski Romi.⁴⁴ Ponekad je oružništvo u prosuđivanju kombiniralo kriterije jezika i odjeće.⁴⁵

Ako se utvrdilo strano podrijetlo slijedilo je protjerivanje. Ipak, ovdje treba reći da pravilo o obveznom protjerivanju nije bilo u potpunosti primjenjivano u praksi. Jedan od razloga slabe provedbe tog pravila bila je slaba kontrola unutarnjih granica Monarhije što je rezultiralo relativno lakim ulaskom većeg broja stranih Roma u Hrvatsku i Slavoniju. Drugi razlog bilo je djelovanje odnosno nedjelovanje lokalnih civilnih vlasti koje nisu bile zainteresirane protjerivati strane Rome, posebno ako su imali valjane dokumente, ako su se dobro ponašali ili ako su bili imućni. Kao primjer možemo spomenuti slučaj stranih Roma iz Amerike, izvorno hrvatsko-slavonskog podrijetla, koji su došli u Slavoniju 1898. godine kako bi dogovorili brak. U tom slučaju organi osiječke županije dopustili su im zadržavanje u Hrvatskoj i Slavoniji neko vrijeme.⁴⁶ Drugi primjer toleriranja stranih Roma slučaj je Vase Stankovića i drugova. Izvješća u navedenom slučaju ukazuju na su ti Romi, iako stranci, tolerirani u Hrvatskoj i Slavoniji dugi niz godina. Razlog za to može biti činjenica da su imali valjane dokumente i da su se dobro ponašali.⁴⁷

U tipičnom slučaju žandarmerija je identificirala strane Rome, utvrdila njihovu stranu pripadnost i izručila ih civilnim lokalnim vlastima, u pravilu općinama,

41 HR HDA 79-UOZV, kutija 290, 3-4 4828/1879.

42 Izvještaj Varaždinske podžupanije od 24. veljače 1878. u: HR HDA 79-UOZV, kutija 460, 13-16 4838/1878.

43 HR HDA 79-UOZV, kutija 1955, 13-16 izvještaj postaje u Brdovcu od 24. veljače 1897.

44 HR HDA 79-UOZV, kutija 1955, 13-16 22734/1897.

45 HR HDA 79-UOZV, kutija 1955, 13-16 20373/1897.

46 HR HDA 79-UOZV, kutija 3043, 13 143/1898 45531, broj 7373/ž.o. = 1898.

47 HR HDA 79-UOZV, kutija 290, 3-4 4828/1879 (12867/1879), broj 3486.

a ponekad i izravno kotarevima, kako bi ih deportirale.⁴⁸ Ipak, često se događalo da su civilne lokalne vlasti te Rome puštale na slobodu. Kao primjer neučinkovitog protjerivanja možemo spomenuti slučaj glazbenika, austrijskih Roma, koji su došli u Desinić u Hrvatskom zagorju. Izvješća pokazuju da su kotarska oblast u Pregradi i općina Desinić, suprotno pravilu protjerivanja stranih Roma, dopustile tim Romima boravak u njihovom području dva dana. Oružništvo je uhitilo te Rome i izručilo ih civilnim lokalnim vlastima u Desiniću, kako bi ih protjerali preko granice. Međutim, civilne lokalne vlasti deportirale su te Rome do granice općine te su ih nakon toga pustile pa su se ti Romi i dalje zadržali u Hrvatskoj i Slavoniji.⁴⁹

Oružništvo je prosvjedovalo protiv takve prakse te je Zemaljska vlada stoga više puta odaslala pravila o obveznom protjerivanju stranih Roma.⁵⁰ Također, u pojedinim slučajevima županijske vlasti i Zemaljska vlada otpustile su neke službenike iz službe.⁵¹ Ipak, izvori ukazuju da je politika protjerivanja stranih Roma iz Hrvatske i Slavonije bila samo djelomično uspješna.

Praksa protjerivanja stranih Roma koja je uključivala i protjerivanje Roma iz Ugarske izravno je utjecala na pravni status te grupe tako da im nije omogućena sloboda kretanja u Hrvatskoj i Slavoniji. To je značilo da su Romi iz Ugarske, iako ugarsko-hrvatski državljani, onemogućeni u korištenju jednog od bitnih prava ugarsko-hrvatskih državljana. Nadalje, činjenica da je njihov boravak na teritoriju Hrvatske i Slavonije bio ilegalan imala je za posljedicu i to da nisu mogli ostvariti pristup niti drugim pravima ugarsko-hrvatskih državljana na teritoriju Hrvatske i Slavonije poput prava na obavljanje obrta. Nadalje, oni nisu mogli niti steći zavičajnost u Hrvatskoj i Slavoniji budući da im je pravno onemogućen dolazak na teritorij Hrvatske i Slavonije, a to je ujedno značilo da nisu mogli postati hrvatsko-slavonski pripadnici.

48 Vidi uhićenja Roma koja je obavilo oružništvo te je te Rome izručilo općinama: HR HDA 79-UOZV, kutija 1955, 13-16 10530/1897; HR HDA 79-UOZV, kutija 1955, 13-16 63374/1897; HR HDA 79-UOZV, kutija 1955, sv. 13-16 64805/1897; HR HDA 79-UOZV, kutija 3043, 13 143/1898 35384.

49 HR HDA 79-UOZV, kutija 1955, 13-16 45983/1897; drugi je primjer stranih Roma pokraj Karlovca. U tom slučaju oružništvo je uhitilo Rome, izručilo ih civilnim lokalnim vlastima, no te su vlasti pustile Rome na slobodu. HR HDA 79-UOZV, kutija 1955, 13-16 20373/1897.

50 Vidi ponovno slanje naredbe od 19. siječnja 1874. broj 16658 koja zabranjuje dolazak stranim Romima u Hrvatsku i Slavoniju. HR HDA 79-UOZV, kutija 704, 13-1 25094/1882 (24255/1884). Vidi ponovno slanje naredbe od 27. lipnja 1893. u Zagrebačkoj županiji tijekom 1897. godine. HR HDA 79-UOZV, kutija 1955, 13-16 22734/1897; Ponovno slanje naredbe od 27. lipnja 1893. u Srijemskoj županiji tijekom 1898. godine. HR HDA 79-UOZV, kutija 3043, 13 143/1898 12000, broj 17698/1897.

51 Vidi otpust dva gradska službenika čija je krivica utvrđena jer su strani ugarski Romi došli u istočnu Hrvatsku i Slavoniju. HR HDA 79-UOZV, kutija 3043, 13 143/1898 12000, broj 17698/1897.

7. ZAKLJUČAK

Pravni položaj Roma u Hrvatskoj i Slavoniji je od 1870-ih godina uvelike definirala činjenica njihove pripadnosti Hrvatskoj i Slavoniji. Hrvatsko-slavonskim Romima smatrani su oni koji su bili zavičajnici neke od hrvatsko-slavonskih općina. *A contrario*, u strane Rome ubrajani su svi ostali, uključujući i Rome iz Ugarske. S obzirom na to, možemo reći da je hrvatsko-slavonska pripadnost bila ključna odrednica javnopravnog statusa Roma dok ugarsko-hrvatsko državljanstvo Romima nije jamčilo prava kao i ostalim ugarsko-hrvatskim državljanima. Tako ugarski Romi, iako ugarsko-hrvatski državljanjani, u Hrvatskoj i Slavoniji nisu imali pravo slobode kretanja, slobodu nastana, a također niti pravo obavljanja obrta. Navedena činjenica stavljala je te Rome u kategoriju državljana drugog reda.

U analiziranom razdoblju Zemaljska vlada je poduzimala značajne mjere koje su se odrazile na status Roma. Vlada je propisala obvezu vođenja registara domaćih Roma te je u mnogim slučajevima priznala zavičajnost domaćim Romima. Također je promovirala sjedilački način života te je zabranjivala skitnju. Politike Zemaljske vlade mogu stoga biti okarakterizirane kao uključujuće u slučaju onih Roma koji su se ponašali na „odgovarajući“ način dok su bile represivne u slučaju Roma skitnica.

Politike prema stranim Romima u načelu mogu biti opisane kako isključujuće. Zemaljska vlada je, naime od sedamdesetih godina 19. stoljeća donijela pravila koja su zabranjivala stranim Romima ulazak u Hrvatsku i Slavoniju. Ipak, izvori ukazuju na to da su pojedine općine tolerirale pojedine grupe Roma ako su imali valjane dokumete te ako je njihovo ponašanje bilo dobro. Iako je oružništvo uhićivalo strane Rome te ih predavalo kotarevima i općinama radi protjerivanja, ponekad općine nisu provele protjerivanje sukladno zakonu. Možemo stoga zaključiti da sustav protjerivanja stranih Roma nije bio u potpunosti učinkovit.

LITERATURA

- a) Knjige i članci
1. Čepulo, Dalibor, Building of the modern legal system in Croatia 1848-1918 in the centre-periphery perspective, u: Giaro, Tomasz (ur.), *Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, Vittorio Klostermann, 2006., str. 47-91.
2. Čepulo, Dalibor, *Prava građana i moderne institucije: europska i hrvatska pravna tradicija*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2003.
3. Čepulo, Dalibor, Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918 – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 49, 6/1999., str. 795-825.
4. Gross, Mirjana i Szabo, Agneza, *Prema hrvatskome građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Globus, Zagreb, 1992.
5. Kosnica, Ivan, Das Problem der Staatsbürgerschaft in Kroatien und Slawonien im Ausgleichszeitraum (1868–1918), u: Máthé, Gábor i Mezey, Barna (ur.). *Kroatisch-ungarische öffentlich-rechtliche Verhältnisse zur Zeit der Doppelmonarchie*, Eötvös University Press, Budapest, 2015., str. 187-219.
6. Kosnica, Ivan, Državljanstvo i Opći građanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1853. do 1879., Zagreb, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 63, 5-6/2013., str. 1143-1164.

7. Kosnica, Ivan, Gubitak državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji od Bachovog apsolutizma do raspada Monarhije, *Pravni vjesnik*, vol. 13, 3-4/2013., str. 61-79.
  8. Kosnica, Ivan, Hrvatsko-slavonska pripadnost u Hrvatskoj i Slavoniji u nagodbenom razdoblju, *Hrvatska i komparativna javna uprava – Croatian and Comparative Public Administration*, vol. 14, 2/2014., str. 465-492.
  9. Krišković, Vinko, *Upravna nauka i ug.-hrv. upravno pravo*, Po predavanjima prof. dr. Kriškovića, Zagreb, god. 1909.-1910.
  10. Lucassen, Leo i Willems, Wim, The Weakness of Well-Ordered Societies: Gypsies in Western Europe, the Ottoman Empire, and India, 1400-1914, *Review (Fernand Braudel Center)*, vol. 26., 3/2003., str. 283-313.
  11. Polić, Ladislav, *Nacrt Hrv.-ugarskog državnog prava (skripta)*, Popravljen i dopunjeno izdanje po dru Poliću, Zagreb, 1912.
  12. Simon, Constantine, Particularities of Persecution. The Policing of Gypsies in Saxony 1871-1914, *Immigrants and Minorities*, vol. 32., 1/2014., str. 38-61.
  13. Smrekar, Milan, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga III, Tiskom i nakladom Ignjata Granitza, Zagreb, 1902.
  14. Vojak, Danijel, Inicijativa Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva za reguliranje "Ciganskoga pitanja" u Hrvatskoj i Slavoniji potkraj XIX. stoljeća, *Društvena istraživanja*, vol. 18., 6/2009., str. 1153-1171.
  15. Vojak, Danijel, Iz povijesti Roma u 18. stoljeću: Nikola Škrlec Lomnički o Romima u spisima *Status actualis, Projectum i Descriptio*, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 31., 2013., str. 197-215.
  16. Vojak, Danijel, *U predvečerje rata: Romi u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Romsko nacionalno vijeće, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj "Kali Sara", Zagreb, 2013.
  17. Žigrović-Pretočki, Ivan, *Upravno pravo Kraljevina Hrvatske i Slavonije s obzirom na ustav*, Vlastita naklada, Bjelovar, 1911.
- b) Pravni izvori i upravna praksa
1. *HR Hrvatski državni arhiv, fond 79-Unutarnji odjel Zemaljske vlade za kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju*
  2. Saborski dnevnik Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, godina 1872.-1875., svezak I, Tiskara "Narodnih novina", Zagreb, 1875.
  3. Zakonski članak od 21. listopada 1873. godine Hrvatsko-slavonskog sabora kojim se ustanovljuje ravnopravnost Izraelićana sa sljedbenicima ostalih u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji zakonom priznatih vjerozakona, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad XXI, 1873.
  4. Zakonski članak L.:1879. zajedničkoga hrvatsko-ugarskoga sabora o stečenju i gubitku ugarskoga državljanstva, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad VII, 1880.
  5. Zakon o uređenju zavičajnih odnosa u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, komad IX, 1880.
  6. Zavičajni odnošaji I, *Obćinar: tjednik za upravu i javnu sigurnost*, broj 3., svibanj, Zagreb, 1883., str. 137-138.

Ivan Kosnica*

Summary

LEGAL STATUS OF ROMA IN CROATIA-SLAVONIA FROM 1868 TO 1918

The aim of the paper is analysis of legal status of Roma in Croatia-Slavonia in the period after reaching Croatian-Hungarian Compromise in 1868 until dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy in 1918. The basic thesis elaborated in the paper is that Croatian-Slavonian public affiliation was fundamental determinant of public status of Roma in Croatia-Slavonia while this cannot be said for Hungarian-Croatian national citizenship. Following this approach, the author analyses politics of differentiation of domestic, so called Croatian-Slavonian Roma, and other foreign Roma in which Roma from Hungary were also included. In the paper the author points out that the Croatian-Slavonian authorities implemented inclusive policy towards domestic Roma who acted in accordance with the law while applied repressive measures towards vagrant domestic Roma. In the last part of the paper the author analyses practical problems and solutions in cases when foreign belonging of Roma had to be determined. In addition, the author analyses policy of deportation of foreign Roma. The research is based on relevant literature, laws, regulations and archival sources available in Croatian State Archive, the materials of Internal Department of the Provincial Government.

Keywords: *legal status, Roma, citizenship, Croatian-Slavonian affiliation, Croatia-Slavonia.*

Zusammenfassung

RECHTSSTELLUNG VON ROMA IN KROATIEN UND SLAWONIEN VON 1868 BIS 1918

Ziel dieser Arbeit ist es, die Rechtsstellung von Roma in Kroatien und Slawonien zu der Zeit des Ausgleichs zu analysieren. In der vorliegenden Arbeit soll von der Hypothese ausgegangen werden, dass die kroatisch-slawnische Angehörigkeit die öffentliche Rechtsstellung von Roma in Kroatien und Slawonien wesentlich bestimmte, während dasselbe bezüglich der ungarisch-kroatischen Staatsangehörigkeit nicht geltend gemacht werden kann. In diesem Sinne wird in der Arbeit die Politik dargestellt, durch welche die Unterscheidung zwischen den

---

* Ivan Kosnica, Ph. D., Assistant Professor, Faculty of Law, University of Zagreb;
ikosnica@gmail.com

kroatisch-slawnischen Roma und den fremden Roma, einschließlich der Roma aus Ungarn, gemacht wurde. Nachfolgend werden auch die Vorschriften analysiert, insbesondere die Befehle der Landesregierung, durch welche die Behörden ihre Politik gegenüber den heimischen Roma ausübten. In diesem Teil der Arbeit wird betont, dass die kroatisch-slawnischen Behörden eine inklusive Politik gegenüber den die Vorschriften einhaltenden kroatisch-slawnischen Roma ausübten, während sie andererseits repressive Maßnahmen gegenüber den obdachlosen kroatisch-slawnischen Roma durchführten. Abschließend werden praktische Probleme und Beschlüsse bei der Feststellung fremder Angehörigkeit von Roma und die Beziehung der Behörden gegenüber den fremden Roma durch die Vertreibungspolitik analysiert. Die Arbeit basiert auf die entsprechende Literatur, Gesetze und Befehle sowie auf das Archivmaterial des Kroatischen Staatsarchivs, Bestand der Inneren Abteilung der Landesregierung.

Schlüsselwörter: Rechtsstellung, Roma, Staatsangehörigkeit, kroatisch-slawnische Angehörigkeit, Kroatien und Slawonien.

Riassunto

LA POSIZIONE GIURIDICA DEI ROM IN CROAZIA ED IN SLAVONIA DAL 1868 AL 1918

Lo scopo del lavoro è quello di analizzare la posizione giuridica dei Rom in Croazia ed in Slavonia nel periodo in questione. La tesi di base è che l'appartenenza croato-slavona fosse un importante indicatore dello status giuridico pubblico dei Rom in Croazia e Slavonia, mentre altrettanto non può essere detto per la cittadinanza ungaro-croata. In tale senso nel lavoro si espone la politica di distinzione dei Rom domestici croato-slavoni rispetto ai Rom stranieri tra i quali si annoverano anche i Rom ungheresi. Nel lavoro si disaminano altresì le leggi speciali, in particolare le disposizioni del Governo della Croazia e Slavonia, mediante le quali le autorità gestivano la politica nei confronti dei Rom domestici. In questa parte del lavoro l'autore evidenzia che le autorità locali portavano avanti politiche di inclusione nei confronti dei Rom croato-slavoni che si comportavano nel rispetto delle leggi; mentre venivano adottate misure di carattere repressivo nei confronti dei Rom vagabondi croato-slavoni. Nell'ultima parte del lavoro si analizzano i problemi pratici e le soluzioni in occasione dell'accertamento dell'appartenenza dei Rom, come pure la relazione delle autorità nei confronti dei Rom stranieri attraverso la politica della loro deportazione. Il lavoro si basa sulla corrispondente letteratura, sulle leggi e sugli ordini, come pure sul materiale di archivio disponibile nell'Archivio di stato croato nella collezione della sezione interna del Governo della Croazia e Slavonia.

Parole chiave: posizione giuridica, Rom, cittadinanza, appartenenza croato-slavona, Croazia e Slavonia.